

Recensies

ALGEMEEN

H. Daalder, *Politiek en historie. Opstellen over Nederlandse politiek en vergelijkende politieke wetenschap*, J. Th. J. van den Berg, B. A. G. M. Tromp, ed. (Amsterdam: Bert Bakker, 1990, 464 blz., ISBN 90 351 0903 1).

Ter gelegenheid van het emeritaat van Hans Daalder, sedert 1963 als gewoon hoogleraar in de wetenschap der politiek verbonden aan de Leidse universiteit, maakten Van den Berg en Tromp een keuze uit diens artikelen. Het is niet goed mogelijk een samenvatting te geven van een bundel, die twintig artikelen telt die over een periode van meer dan dertig jaar tot stand zijn gekomen: algemene beschouwingen over de politieke ontwikkeling van Nederland, opstellen over de joden en de verzuiling, over de doorwerking van de tweede wereldoorlog in Nederland, over Drees en over de polarisatie-politiek van de jaren zestig en zeventig; verder enkele stukken over kolonialisme, onderontwikkeling, imperialisme, over Marx en het nationalisme; tenslotte een aantal meer globaal opgezette artikelen over comparatieve politiek.

In het werk van Daalder zijn twee zwaartepunten aanwijsbaar: de politieke ontwikkeling van Nederland, en de vergelijkende politicologie. De twee thema's hangen onderling nauw samen, want in Daalders beschouwingen over de politieke patronen in West-Europa zowel als in de stukken over de Nederlandse politiek staat de vraag naar de specificiteit van de Nederlandse geschiedenis centraal. Deze thematiek biedt daarom het beste aangrijpingspunt voor een beoordeling van het werk van Daalder. Weliswaar is zijn analyse niet steeds dezelfde gebleven en neigt hij steeds tot zorgvuldige nuancering en bijstelling, toch valt er een consistente visie te ontdekken die in grote lijnen gehandhaafd blijft. De sleutelbegrippen daarin zijn: pluralisme, elites, pacificatie en continuïteit. De Nederlandse samenleving is volgens Daalder al sedert de late middeleeuwen gekenmerkt door een hoge mate van verdeeldheid: lokaal, gewestelijk, corporatief. In en door de zestiende-eeuwse Opstand kwam daar de religieuze verdeeldheid nog bij. De federale opbouw van de Republiek was het logische complement: het was een niet-centralistisch maar tegelijk zeer oligarchisch (elitair) politiek bestel. De elites wisten door 'schikken en plooiën' dreigende conflicten te pacificeren, en gaandeweg ontstond de specifiek Nederlandse stijl van conflict-vermijdenden vaak depolitisierend beleid. De politieke cultuur die zo ontstond, heeft in wisselende gestalten alle verdere transformaties van het politieke bestel overleefd. De pacificatie-democratie van de twintigste eeuw en de stabiliteit en het gradualisme van de negentiende-eeuwse politiek zijn uiteindelijk terug te voeren op de vroegmoderne wortels van de Nederlandse staat.

Nederland past bovendien in een bepaald Europees patroon. Daalder volgt in grote lijnen de geografisch-historische analyse van de Noorse politicoloog Stein Rokkan. Rokkan onderscheidde een *urban belt* die van de Nederlanden via delen van Duitsland en Zwitserland naar Noord-Italië liep. In deze stedelijke midden-zone kwamen geen grote territoriale monarchieën tot stand; stadstaten en federaties vormden er tot het einde van de achttiende eeuw het gangbare type politieke organisatie. De Nederlandse Republiek en het Zwitserse Eedgenootschap waren de twee meest duurzame federale constructies in de stedelijke zone (dit patroon is overigens door oudere historici al opgemerkt: in Nederland wees P. L. Muller eind vorige eeuw al op de overeenkomsten tussen Nederland en Zwitserland, en Henri Pirenne vestigde in 1910, in zijn

Anciennes démocraties des Pays Bas, de aandacht op de politieke eigenheid van de stedelijke zone in Europa). Daalder bespreekt in dit historische kader de theorieën over de *consociational democracy*, waarvan Arend Lijphart de bekendste Nederlandse vertegenwoordiger is. Zijn kritiek op Lijphart, Lucien Huysse (België), Jörg Steiner (Zwitserland) en G. Lehmbruch (Oostenrijk en Zwitserland) luidt dat de genoemde auteurs te weinig oog hebben voor de historische ontwikkeling op lange termijn van de door hen behandelde politieke systemen. Daardoor verwaarlozen zij de *older pluralist inheritance* van Nederland en Zwitserland, en zien zij doelgerichte strategie van elites waar feitelijk sprake was van de doorwerking van een oudere politieke cultuur.

Het Rokkan-schema wordt door Daalder echter niet consequent gehanteerd. Daarnaast gebruikt hij het onderscheid tussen landen met een vroege ontwikkeling van belangenvertegenwoordiging en landen waar het model van de absolute monarchie zegevierde. Het vroege pluralisme situeert hij dan in Engeland (Britain), de Nederlanden, Zwitserland en Zweden. Oostenrijk komt nu uiteraard aan de andere kant van de scheidslijn te liggen, terwijl België een lastig geval wordt: vroeg pluralisme gevolgd door een langdurige periode van monarchaal bewind, uitmondend in een negentiende-eeuwse liberaal-katholieke revolutie. Engeland is trouwens eveneens een minder éénduidig geval dan men uit Daalders betoog zou opmaken: een vroeg parlementaire structuur, gevolgd door een aanvankelijk succesvol absolutisme onder de Tudors en Stuarts dat de pas wordt afgesneden door een langdurige revolutionaire periode in de zeventiende eeuw, en daarna een oligarchische en cliëntelistische parlementaire monarchie in de achttiende eeuw (door G. M. Trevelyan eens omschreven als *aristocracy tempered by rioting*).

Het Rokkan-model geeft een tweedeling tussen een republikeinse en een monarchale ontwikkeling die we in het recente werk van Charles Tilly terugvinden als de dichotomie tussen *capital-intensive* en *coercion-intensive state-formation*. Het andere model leunt veeleer op de traditionele tegenstelling tussen parlementaire en absolutistische regimes, bijvoorbeeld Engeland en Frankrijk (of de reeks Engeland-Frankrijk-Pruisen, zoals in het werk van Barrington Moore). Bij Daalder is het niet altijd duidelijk welk model op de voorgrond staat, ook al omdat hij door deze modellen heen nog tal van andere taxonomieën en typologieën hanteert. De parallel Nederland-Engeland past bijvoorbeeld goed bij de stelling dat er een redelijke mate van continuïteit in de politieke cultuur bestaat, van de zeventiende eeuw tot in de twintigste eeuw. Plaatst men Nederland echter in het vroegmoderne republikenisme dan ligt zo'n conclusie veel minder voor de hand: in de periode 1770-1848 maakten Nederland en Zwitserland een diepgaande politieke crisis door, terwijl de overige stedelijke republieken van het toneel verdwenen. Op de ondergang van de politieke cultuur van de stadstaten *in geheel Europa* is reeds decennia geleden door Franco Venturi gewezen (in *Utopia e Reforma nell' Illuminismo*), en recentelijk weer door Helmut Koenigsberger (in de door hem geredigeerde bundel *Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit*, 1988).

In het meest recente artikel van de bundel ('Oud-republikeinse veelheid en democratisering in Nederland', 1987) zet Daalder de twee visies op de Nederlandse geschiedenis systematisch tegenover elkaar: de conciliante of Whig visie waarin de continuïteit de boventoon voert, en de radicale of Jacobijnse visie die de periode 1770-1848 als een breuk in de ontwikkeling interpreteert. De eerste visie is volgens hem die van de meeste Nederlandse historici, bij de tweede noemt hij twee buitenlanders (Robert Palmer en Simon Schama) en twee Nederlanders (C. H. E. de Wit en ondergetekende). Daalder zelf balanceert tussen de twee interpretaties, maar neigt toch net iets meer naar de eerste (vergelijk zijn analoge uitspraken in een ander recent artikel in de bundel: *Staatsvorming, bureaucratie en partijpolitiek*). Het is jammer dat Daalder

het recentere onderzoek naar de Nederlandse revolutie van 1784-1787 niet meer in zijn beschouwing heeft kunnen betrekken (ik denk met name aan de bijdragen van N. C. F. van Sas, W. R. Velema en Wayne te Brake). Nederland komt daarin weer iets dichterbij het Franse model en iets verder van het Britse Whig-model af te staan. Daarnaast ziet hij het pluralisme van de late Republiek wellicht wat *tè modern*: uit de recente dissertatie van A. J. C. M. Gabriëls over het stadhoudelijk stelsel in de achttiende eeuw is duidelijk geworden hoezeer we met een patronage-systeem te doen hebben. Pacificatie is natuurlijk een rekbare term, maar het lijkt me toch verstandig onderscheid te maken tussen het regelen in een patronage-stelsel en het politieke compromis in een liberaal-constitutioneel bestel. Vertegenwoordiging en de publieke opinie spelen in het laatste geval een cruciale rol, in het eerste nauwelijks. In de internationale historische literatuur over de late achttiende eeuw wordt de opkomst van de publieke opinie vrij algemeen gezien als een ingrijpende vernieuwing van de politieke cultuur, en er zijn geen goede gronden om aan te nemen dat Nederland wezenlijk van dat patroon afwijkt (vergelijk bijvoorbeeld de recente dissertatie van W. W. Mijnhardt over de opkomst van de achttiende-eeuwse genootschappen).

Tenslotte lijkt mij dat Daalder de revolutionaire ondertoon in de politieke crises van 1830 en 1848 te laag aanslaat. Dat komt misschien mede doordat hij de internationale politieke conjunctuur niet systematisch in zijn analyse van de Nederlandse politiek verdisconteert. Doet men dat wel, dan blijkt hoezeer Nederland in de periode 1787-1848 past in het continentale (Franse) patroon en hoe het afwijkt van het Britse model van langzame transformatie binnen een gelijkblijvende institutionele structuur.

Resumerend: Daalder legt in zijn visie op de lange termijn-ontwikkeling van het Nederlandse politieke bestel uiteindelijk de nadruk op de continuïteit, ook al heeft hij zeker oog voor de problematische kanten van een dergelijke interpretatie. De breuk met het *ancien régime* in de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw krijgt daardoor te weinig reliëf. Het liberale bestel van de tweede helft van de negentiende eeuw verschijnt minder modern en vooral pacificerder dan het was, en de overgang naar de twintigste-eeuwse verzuiling wordt daardoor eveneens teveel gezien als de verdere ontwikkeling van een oudere elite-cultuur en te weinig als een breuk met de liberale elite-cultuur.

Wat de lezer van deze bundel vooral mist, is een inleiding of nabeschuiving van de auteur zelf. Vooral de internationaal-vergelijkende analyse zou daardoor aan kracht kunnen winnen. Het is bijvoorbeeld jammer dat Daalder nergens verwijst naar het omvangrijke oeuvre van Helmut Koenigsberger over het vroegmoderne politieke bestel in Europa, waarin de Nederlanden zo'n prominente plaats innemen; of naar de recente publikaties van Charles Tilly over het staatsvormingsproces in Europa. Daalders eigen visie zou daardoor zeker aan scherpte winnen.

Deze kritische opmerkingen doen echter niets af aan de kwaliteit van de artikelen die in de bundel bijeengebracht zijn. Deze bevatten vele verrassende inzichten en scherpzinnige analyses die in een beknopte bespreking noodzakelijkerwijze niet goed tot hun recht komen. Het boek is daarom verplichte lectuur voor eenieder die zich met de grote lijnen in de ontwikkeling van de Nederlandse politiek bezighoudt.

S. Stuurman

MIDDELEEUWEN

J. W. Marsilje, e. a., *Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat-middeleeuws Holland* (Cahiers sociale geschiedenis VII; Hilversum: Verloren, S. 1: Nederlandse vereniging tot beoefening van de sociale geschiedenis, 1990, 159 blz., f29,50, ISBN 90 6550 234 3).

Het hoe en waarom van de Hoekse en Kabeljauwse twisten blijft historici boeien. In de kwart eeuw die is verstreken sedert het verschijnen van het overzichtswerk van H. P. H. Jansen in 1966 publiceerde H. M. Brokken zijn proefschrift over het ontstaan en de eerste jaren van deze strijd en werd er, al dan niet zijdelings, op diverse plaatsen over geschreven. Bovenstaande bundel is de meest recente aanwinst op dit gebied. Ze bouwt voort op Leidse doctoraal werkcolleges uit 1986 en 1987 en bevat twee overzichtsartikelen, gewijd aan respectievelijk het verschijnsel partijstrijd en de Hollandse twisten tussen 1345 en 1492, en vijf bijdragen gewijd aan afzonderlijke oproeren.

J. Marsilje verwerkte de recente resultaten van het historisch onderzoek in een nieuw overzicht van de partijstrijd in Holland tussen 1345 en 1492. Twee vragen staan daarbij centraal: waren het de politiek en ambtelijk achtergestelden die in opstand kwamen en was het aan het eind van de vijftiende eeuw nog steeds zo dat de conflicten zich uitkristalliseerden volgens familiestructuren. Hij komt tot de conclusie dat bij het opklaaien van de partijstrijd het verlangen om deel te hebben aan macht op landelijk of lokaal niveau een grote rol heeft gespeeld. Latere oproeren blijken echter (mede) ontstaan te zijn uit economische ontevredenheid. Van belang is ook de positie van de landsheer: een gunstig klimaat ontstaat wanneer er een geschil is over de opvolging van de landsheer. Het ophouden van de partijstrijd valt dan ook te verklaren door het sterkere overheidsgezag aan het einde van de vijftiende eeuw. De familiestructuren blijken vooral in de beginperiode in hoge mate bepalend zijn geweest voor de partijkeuze. Pas ten tijde van Jacoba van Beieren werd het vanzelfsprekende conformeren aan de familietraditie doorbroken: Hoeks werd synoniem aan anti-Bourgondisch en diverse edelen lieten zich bij hun partijkeuze primair leiden door de verwachtingen van politiek voordeel. Het artikel van W. Blockmans gaat in op de achtergronden van vetewezen en partijstrijd in de middeleeuwen. Aan de hand van de laat-middeleeuwse vetes in de Noorditaliaanse steden, het Duitse Rijk, Engeland, Schotland en Vlaanderen wijst hij op de invloed van familieverbanden en de uit het Germaanse recht stammende traditie van eigenrichting als aanvaard middel om onrecht te herstellen en de familie-eer te redden. Bij ontbrekend overheidsgezag konden zich rond de familieclans partijen vormen. De vete werd dan het model voor politieke tegenstellingen. Pas toen de staat het geweldsmonopolie voor zich opeiste (met als legitimatie het herstel van de openbare orde) werd het mogelijk een einde te maken aan de voortdurende vetes.

De vijf daarop volgende bijdragen behandelen afzonderlijke oproeren, die zich, op één uitzondering na, afspeelden in Haarlem en Leiden; in één bijdrage zijn ook Amsterdamse ontwikkelingen verwerkt.

De bijdrage van C. N. W. M. Glaudemans over Haarlemse twisten tussen 1365 en 1416 sluit nauw aan bij het artikel van Blockmans. Zij toont namelijk aan dat de twisten, die tot dusverre altijd onder de noemer Hoekse en Kabeljauwse twisten werden gerangschikt, moeten worden gerelateerd aan lokale veten en machtsstrijd tussen uitgebreide maagschappen, groepen van verwanten die door bloed of huwelijk aan elkaar verwant waren, met daaromheen hun vrienden, knechten en anderen die met hen verbonden waren. Terecht waarschuwt zij dan ook voor het gebruik van de termen Hoeken en Kabeljauwen: in de Haarlemse situatie blijkt slechts een